

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327(477+(470+571)

Дорошко М. С.* Параніч О. П.**

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ І РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

На підставі аналізу концепцій зовнішньої політики, безпеки і національної оборони України і Російської Федерації автори визначають національні інтереси двох країн у військово-політичній сфері.

Ключові слова: міждержавні відносини, національний інтерес, зовнішня політика, національна безпека, військово-політична сфера, Україна, Російська Федерація.

On the basis of the analysis of the concepts of foreign policy, national security and defense of Ukraine and the Russian Federation the authors define national interests of the two countries in the military and political spheres.

Key words: interstate relations, national interest, foreign policy, national security, military and political sphere, Ukraine, the Russian Federation.

Проанализировав концепции внешней политики, безопасности и национальной обороны Украины и Российской Федерации, авторы определяют национальные интересы двух стран в военно-политической сфере.

Ключевые слова: межгосударственные отношения, национальный интерес, внешняя политика, национальная безопасность, Украина, Российская Федерация.

Характер і рівень відносин між державами залежить від багатьох чинників, серед яких важливе місце посідає військово-політичний. Він покликаний забезпечити національні інтереси і безпеку держави шляхом взаємин з військовими інституціями інших держав, участі в міжнародних і регіональних воєнно-політичних і безпекових організаціях, миротворчих операціях, навчаннях тощо.

Практична площина українсько-російських міждержавних відносин у військово-політичній сфері, що є визначальною у всьому комплексі взаємодії двох держав, досліджується вітчизняними і зарубіжними науковцями і аналітиками. Щодо аналізу концептуальних засад, покладених в основу практичної політики і які значною мірою визначають характер відносин двох країн у військово-політичній сфері, то цьому аспекту, на нашу думку, слід приділити більшу увагу, з'ясувавши ступінь впливу офіційних документів двох держав у військово-політичній сфері на загальний стан українсько-російського співробітництва.

* доктор історичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

** здобувач кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

В українському науковому і експертному середовищі превалює теза про неможливість рівноправних і партнерських відносин з Росією через її імперські амбіції й бажання будь-що повернути до сфери свого безпосереднього впливу Україну [6 – 8; 13; 14]. Російський науковий дискурс зазвичай обмежений рамками підходу, в основі якого – ідея про неминуче повернення України в орбіту російського впливу через спільність історичного минулого та потребу об'єднати зусилля для протидії впливу Заходу [9; 11; 15; 23]. При цьому за рамками контексту і українські, й російські дослідники часто-густо залишають таку категорію як національний інтерес, що є визначальним при формуванні стратегічних пріоритетів зовнішньої, безпекової і оборонної політики держави. І якщо українські науковці в агресивній, часто недружній поведінці російської влади щодо України вже навчилися вбачати суто прагматичний національний інтерес Росії, то їх російські колеги все ще перебувають у полоні уявлень про неможливість для України мати відмінні від Росії національні й державні пріоритети.

Суть російської політики щодо України свого часу влучно схарактеризував видатний російський і український вчений В. Вернадський у статті про ставлення царської держави та російського суспільства до «українського питання» – вона видається на диво актуальною й сьогодні і може сприйматися як критика сучасної російської політики щодо України [2]. У статті, написаній 1915 р., але тоді не опублікованій, Вернадський подає огляд історії українсько-російських взаємин з часів Переяславської ради 1654 р. до початку Першої світової війни. Лейтмотив його роздумів – те, що російська держава та російська громадськість послідовно і неухильно намагалися мінімізувати і поступово звести нанівець українську національну свідомість як таку. 1988 р., коли Україна була однією з республік СРСР, цей текст викликав справжню сенсацію, але й попри 22-літній період незалежності України роздуми видатного вченого не втратили актуальності, позаяк в російських політичних колах і науковому середовищі й донині превалює думка про українську незалежність як про тимчасове явище.

Про це свідчать не лише численні геополітичні теорії і культурні концепції на кшталт «русского мира» з Україною як його складовою, а й неофіційні висловлювання очільників РФ, як-от президента В. Путіна, який на початку квітня 2008 р., на саміті НАТО в Бухаресті, повідомив своєму американському колезі – президенту Дж. Бушу-молодшому, що, такої держави як Україна не існує, оскільки, мовляв, половина України - це нібито територія, яку Росія подарувала Україні, а друга частина – теж не Україна, позаяк це... Східна Європа [19]. Також окремі політичні сили в Росії час від часу ставлять під сумнів приналежність до України Криму та міста Севастополь, які є невід'ємними складовими частинами державної території України. Значною мірою цю тезу підживлює пролонгація до 2042 р. перебування в Севастополі на правах довгострокової оренди Чорноморського флоту Росії. Усе це неминуче впливає на весь спектр взаємин України і Росії, передусім у військово-політичній сфері.

Задеклароване у Великому українсько-російському договорі 1997 р. стратегічне партнерство двох країн неодноразово ставилось під сумнів обома сторонами, тож для отримання відповіді на питання про можливість взаємовигідної взаємодії України і Російської Федерації у військово-політичній площині, слід звернути увагу на два аспекти – з'ясувати теоретичні підходи до визначення категорії «національний інтерес» і визначити національні інтереси двох держав на підставі аналізу офіційних документів у сфері зовнішньої політики, безпеки і оборони.

Поняття «національна безпека» вперше офіційно зафіксоване в документах ООН у 1946 р., хоча в літературі зустрічалося й раніше. При цьому акцент переважно робився на

зовнішньополітичному аспекті – зовнішній загрозі державі. Згодом стало зрозуміло, що дестабілізація політичних систем можлива зсередини і зумовлюється внутрішнім конфліктогенним потенціалом, специфікою національної і соціальної структури того чи іншого суспільства. Виходячи з цього, пріоритетним завданням зовнішньополітичної діяльності кожної країни є забезпечення її внутрішньої безпеки, направленої на виживання населення і створення для нього стабільних, оптимальних умов для саморозвитку. Для гарантування національної безпеки передусім слід чітко визначити масштаби внутрішніх і зовнішніх загроз.

Сучасне розуміння безпеки виключає статичний підхід. Мова йде про широкий погляд на безпеку, що охоплює не тільки військові, а й економічні та політичні чинники, проблеми демократизації та стабільності окремих держав і груп держав, формування дружніх міжнародних відносин. Йдеться також про колективну спроможність протистояти новим загрозам безпеці, зокрема поширенню зброї масового знищення, міжнародному тероризмові, організованій злочинності, нелегальній міграції, масштабним екологічним лихам. У комплексі взаємозалежних складових безпеки усе більшу роль відіграє економічна безпека, яка в ядерному світі стала стрижнем міжнародної і національної безпеки. Виник феномен глобальних фінансових і економічних систем, у яких навіть найбільші країни виявилися нездатними вести «замкнутий спосіб життя». На зміну «гарячим» і «холодним» війнам прийшли війни торговельні та митні. Щоб ефективно протистояти новим викликам влада держави має визначитись, які цінності вона обстоює і в чому полягає головний національний інтерес.

Свого часу батько «політичного реалізму» Г. Моргентау стверджував, що «відправною точкою політики будь-якої держави має бути концепція національних інтересів, визначена в термінах сили» [5]. Задовго до нього визначальну роль інтересів у формуванні поведінки і дій людини, соціальної групи чи держави відзначали багато видатних мислителів минулого – від мислителів Стародавньої Греції до М. Вебера. А англієць лорд Палмерстон висловив відому сентенцію: «В Англії немає вічних друзів чи ворогів, в Англії є вічні інтереси» [5].

Концепція «інтересів» («національних інтересів») сьогодні відіграє базову роль у формуванні й імплементації зовнішньої політики будь-якої держави та в системі міжнародних відносин. Існує проте низка фундаментальних проблем, які певною мірою обмежують практичне використання цієї концепції. Перша з них пов'язана з труднощами операціоналізації концепції національних інтересів. Широкі розбіжності існують навіть у підходах до визначення самого поняття «національний інтерес». Нині найпоширенішими є такі:

- національний інтерес відбиває реальний комплекс цільових настанов держави, який вона намагається реалізувати у своїй зовнішній та внутрішній політиці;
- національний інтерес – це похідна аспіраційних і оперативних потреб суспільства та пов'язаних з ними ціннісних систем;
- національний інтерес – це інтегрований показник (рівнодіючий вектор) життєво важливих інтересів і потреб людини, держави і суспільства в цілому, який формується в процесі конфронтації потреб з об'єктивними можливостями їх задоволення [5].

Г. Моргентау поділяє національні інтереси на необхідні (постійні) і другорядні (змінні), М. Каплан виділяє об'єктивні і суб'єктивні національні інтереси, П. Асснер наголошує на внутрішніх і зовнішніх компонентах національного інтересу, Ю. Кукулка пропонує свою типологію (екзистенціональні і функціональні), а В. Удалов виділяє інтереси співпадаючі і взаємовиключні, дійсні та уявні [5]. Більшість представників політичної науки, не заперечуючи загалом об'єктивний характер національного інтересу, наголошу-

ють на тому, що будь-яким його оцінкам притаманний суб'єктивний характер. Це викликає значну розбіжність підходів і думок при спробах його визначення, зумовлює волюнтаристський характер процедур його операціоналізації і ускладнює його використання в практичній політиці.

Інша проблема, невирішеність якої призвела до певної дискредитації самої концепції національних інтересів, пов'язана з хронічним бажанням політичних лідерів і правлячих еліт більшості країн презентувати власні корпоративні як «життєво важливі інтереси» нації або навіть «усього світу». У зв'язку з цим можна нагадати про широковідомий політичний конфуз президента США Дж. Картера, який проголосив увесь світ сферою «життєво важливих інтересів США», або ж про указ президента Росії Б. Єльцина від 14 вересня 1995 р. «Стратегічний курс Росії стосовно країн-учасниць СНД», згідно з яким увесь пострадянський простір проголошується «насамперед зоною інтересів Росії».

Особливого значення в сучасних умовах набуває аналіз і вивчення так званих «вічних» цінностей, які виникають з найзагальніших культурологічних і етнічних уявлень про добро і зло, щастя і благоденство, суспільний обов'язок і призначення людини тощо. Залишаючись відносно незмінними, вони є своєрідними інваріантами соціокультурного розвитку і часто беруться за основу для аналізу, об'єктивізації національних інтересів, формування альтернатив і стратегій суспільного розвитку. Таким чином, операціоналізація засадничих національних інтересів може бути здійснена шляхом їх виведення з базових цінностей суспільства (в тому числі «вічних цінностей»), а також ряду параметрів внутрішнього (політична та екологічна система, соціокультурні особливості) і зовнішнього (міжнародні оточення, союзи, загрози та ін.) середовища. З вищезазначеного випливає, що національні інтереси – це визначальні потреби суспільства (держави), які співвідносяться з його (її) базовими цінностями і виражаються у загальноприйнятому ідеальному або нормативному комплексі цілей.

Базовим завданням політика є переведення (трансляція) цінностей і співвіднесених з ними національних інтересів у конкретні цілі внутрішньої та зовнішньої політики, які були б доступними і зрозумілими кожному і якими б було легко оперувати. Отже, визначення національних інтересів (навіть коли це визначення неповне і дещо абстрактне) – є дуже важливим і необхідним елементом формування зовнішньої і внутрішньої політики. У свою чергу цілі витікають з розгляду національних інтересів у контексті конкретної ситуації, конкретного стану зовнішніх і внутрішніх факторів.

Найчастіше виділяють цілі двох типів – довгострокові, ідеальні (goals), які ще інколи називають стратегічними, і короткострокові, конкретні (objectives), які називають оперативними. Перша група – це ідеальний, найкращий з можливих станів системи, має здебільшого невизначений часовий інтервал і не завжди легко піддається операціоналізації. А друга – описує конкретний, досяжний у найближчому майбутньому стан системи. Ця група цілей легко операціоналізується і складає основу коротко- та середньострокового стратегічного планування.

Між першою і другою групами цілей існує здебільшого перманентний конфлікт. Короткострокові цілі можуть суперечити довгостроковим, і навпаки. Саме тому будь-яке політичне рішення – завжди компроміс, і завдання політика – узгодити бажаність можливого з можливістю бажаного. Інакше кажучи, держава ніколи не досягає всіх цілей і не втілює в життя всі національні інтереси й цінності – це неможливо. Це одна з причин, чому політику можна розглядати як сукупність дій по досягненню максимуму можливого в конкретній політичній ситуації або досягненню максимуму можливого з усього спектру бажаного. Заради цього політику дуже часто доводиться жертвувати одними цілями й ін-

тересами заради досягнення інших, більш важливих. А для цього необхідні чіткі пріоритети, тобто чітка ієрархія національних інтересів, цілей за їхньою важливістю і пріоритетністю. Ці пріоритети надалі стають основою розробки відповідних стратегій різного рівня.

Початок ХХІ ст. не став, у супереч багатьом аналітичним прогнозам, початком нового періоду визначеності й остаточного оформлення нової системи міжнародних відносин та її стабілізації. Натомість сучасний світ сповнений нових, неочікуваних протиріч, загроз і викликів, адекватні відповіді на які далеко не завжди відомі державам та іншим міжнародним акторам. Сьогодні докорінно переоцінюються форми міжнародної співпраці й міжнародних конфліктів, принципи взаємодії держав, діяльності міжнародних організацій та систем колективної безпеки.

Після 11 вересня 2001 р. міжнародний тероризм став символом сучасних загроз і революційних змін у понятті національних інтересів держави, зокрема у сфері зміцнення безпеки, а також попередженням про неготовність країн до ефективної протидії таким новим загрозам. Поряд із ними в сучасному світі діють й інші магістральні тенденції: зростання взаємозалежності, процеси глобалізації й інтеграції дедалі більшою мірою перетворюють світову політику на багатосторонню «гру з позитивною сумою», але правила такої гри довгий час були невідомими. Логіка протистояння «холодної війни» змінюється, проте напрямом таких змін залишається невизначеним.

Система сучасних міжнародних відносин продовжує перебувати в стані трансформації: структура залишається нестійкою, елементи різноманітними, зв'язки – різноспрямованими. Змінюється роль і значення державного суверенітету, взаємопроникнення різних проблемних сфер зрівнює, так би мовити, в правах і значимості дипломатичну, військово-політичну, економічну, соціальну, інформаційну й інші складові міжнародних відносин, закріпивши різноманіття пов'язаних між собою функціональних підсистем постбіполярного світоустрою. Така дифузія є новим і унікальним явищем.

Усе це неминуче призводить до зміни параметрів безпекової політики. Проблеми формування системи загальноєвропейської безпеки, боротьби з асиметричними загрозами, діяльності міжнародних режимів (у т.ч. нерозповсюдження ядерної зброї), розширення ЄС і НАТО, впливу інтеграційних процесів тощо, – усе це складає порядок денний безпекової політики й потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Кожна держава прагне гарантувати національну безпеку за допомогою додаткового інструментарію, покладеного в основу власної безпекової стратегії. Росія вбачає зміцнення своїх позицій у світі в реінтеграції пострадянського простору, Україна, що певний час схилилась до інтеграції до євроатлантичних структур, нині має намір забезпечити свою безпеку за допомогою декларування позаблокового статусу. Ці пріоритети визначені в офіційних державних документах – концепціях, стратегіях, доктринах. Саме вони є основою для вироблення та практичної реалізації зовнішньополітичного курсу, політики національної безпеки та оборони Російської Федерації і України.

Основні пріоритети Російської Федерації у сфері зовнішньої політики, національної безпеки та оборони визначені в Концепції зовнішньої політики Російської Федерації від 12 лютого 2013 р. [10], «Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року» від 12 травня 2009 р. [22], Воєнній доктрині Російської Федерації від 5 лютого 2010 р. [4]. Ці документи є визначальними для з'ясування національних інтересів і основних засад зовнішньої політики Росії.

В Концепції зовнішньої політики зазначено, що головні зусилля Росії на міжнародній арені будуть спрямовані на досягнення наступних основних цілей: забезпечення надій-

ної безпеки країни, збереження і зміцнення її суверенітету і територіальної цілісності, авторитетних позицій у світовому співтоваристві, що відповідають інтересам Російської Федерації як великої держави й одного з впливових центрів сучасного світу і, які необхідні для зростання її політичного, економічного, інтелектуального і духовного потенціалу; впливу на загальносвітові процеси задля формування стабільного, справедливого і демократичного світового порядку, заснованого на загальновизнаних нормах міжнародного права, включно із завданнями і принципами Статуту ООН, на рівноправних і партнерських відносинах між державами; створення сприятливих зовнішніх умов для поступального розвитку Росії, розвитку її економіки, підвищення рівня життя населення, успішного проведення демократичних перетворень, зміцнення основ конституційного ладу, дотримання прав і свобод людини; формування поясу добросусідства по периметру російських кордонів, сприяння ліквідації наявних і недопущення виникнення потенційних осередків напруженості і конфліктів у прилеглих до Російської Федерації регіонах; пошук злагоди і спільних інтересів із зарубіжними країнами і міждержавними об'єднаннями у процесі вирішення завдань, зумовлених національними пріоритетами Росії, будівництво на цій основі системи партнерських і союзницьких відносин, що поліпшують умови і параметри міжнародної взаємодії; сприяння позитивному сприйняттю Російської Федерації у світі, популяризації російської мови і культури народів Росії в іноземних державах [10].

У Концепції зазначено, що з'явилися нові виклики і загрози національним інтересам Росії. Зокрема йдеться про посилення тенденції до створення однополярної структури світу при економічному і силовому домінуванні США; при вирішенні принципів питань міжнародної безпеки ставка робиться на західні інститути і форуми обмеженого складу, на ослаблення ролі Ради Безпеки ООН. Стратегія односторонніх дій може дестабілізувати міжнародну обстановку, спровокувати напруженість і гонку озброєнь, збільшити міждержавні суперечності, національну й релігійну ворожнечу. Використання силових методів в обхід діючих міжнародно-правових механізмів, – зазначається в документі, – неспроможне усунути глибинні соціально-економічні, міжетнічні й інші суперечності, що лежать в основі конфліктів, і лише підриває основи правопорядку [10].

Наголос в Концепції зроблено на тому, що Росія домагається формування багатопольярної системи міжнародних відносин, яка реально відбиває багатогранність сучасного світу з розмаїттям його інтересів. Інтереси Росії безпосередньо пов'язані й з іншими тенденціями, серед яких: розвиток регіональної і субрегіональної інтеграції в Європі, Азійсько-тихоокеанському регіоні, Африці і Латинській Америці; військово-політичне суперництво регіональних держав, зростання сепаратизму, етнопатристичного і релігійного екстремізму. Інтеграційні процеси, зокрема в Євроатлантичному регіоні, згідно з Концепцією, найчастіше носять вибірково-обмежувальний характер. Спроби принизити роль суверенної держави, як основного елемента міжнародних відносин створюють загрозу довільного втручання у внутрішні справи. Росія, оцінюючи роль НАТО, виходить з важливості поступального розвитку взаємодії у форматі Ради Росія-НАТО на користь забезпечення передбачуваності та стабільності в Євроатлантичному регіоні, максимального використання потенціалу політичного діалогу та практичної співпраці у вирішенні питань, що стосуються реагування на загальні загрози, – тероризм, поширення зброї масового знищення, регіональні кризи, наркоторгівлю, природні та техногенні катастрофи. Водночас, у документі зазначено, що Росія будуватиме відносини з НАТО з урахуванням готовності Альянсу до рівноправного партнерства, неухильного дотримання принципів і норм міжнародного права, виконання усіма його членами взятого на себе в рамках Ради Росія-НАТО зобов'язання не забезпечувати свою безпеку за рахунок безпеки Російської Федерації, а також зобов'язань щодо військової стриманості [10].

Особливістю чинної редакції Концепції є чітке визначення інтеграції на терені СНД головним пріоритетом зовнішньої політики Росії. У документі велику увагу приділено СНД, Митному союзу, ЄврАзЕС, майбутньому Євразійському економічному союзу, Союзній державі Росії і Білорусі. Особливий акцент в новій редакції Концепції зроблено на необхідності ширшого залучення до «поглиблених інтеграційних процесів» на пострадянському просторі України. З цією метою Росія має намір «вибудувати відносини з Україною як пріоритетним партнером в СНД» [10].

Своєрідним продовженням Концепції зовнішньої політики РФ стала Концепція національної безпеки Російської Федерації 2000 р., покладена в основу «Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року» від 19 травня 2009 р. [22]. У цих документах практично відтворено конфронтаційну модель геостратегічного мислення, позаяк головною метою зовнішньої політики Росії визначено повернення Росії статусу великої держави, неминучим наслідком чого стає протидія реалізації цього завдання з боку провідних акторів світової політики, які не бажають поширення і поглиблення російських впливів в інших країнах та регіонах світу.

З огляду на це можна констатувати, що Росія прагне до відродження статусу великої держави переважно за рахунок застосування жорстко-силової політики, що історично їй було притаманне як централізованій державі. При цьому політика інших країн світу у Концепції національної безпеки однозначно трактується як активізація зусиль ряду держав з метою послабити позиції Росії та ігнорувати її інтереси у вирішенні важливих міжнародних питань.

Як і раніше, головним чинником забезпечення воєнної безпеки є ядерне стримування, задля чого Росія «здійснить усі необхідні зусилля», спрямовані на «підтримання паритету зі Сполученими Штатами Америки в області стратегічних наступальних озброєнь в умовах розгортання ними глобальної системи протиракетної оборони і реалізації глобального блискавичного удару з використанням стратегічних носіїв в ядерному і неядерному оснащенні» [22].

В цілому Стратегія національної безпеки Російської Федерації визначає пріоритети в проведенні оборонної політики країни, в ній міститься стратегічна оцінка сучасної міжнародної ситуації, перераховуються зовнішні загрози для Росії, до числа яких відносяться зміцнення військово-політичних блоків і союзів, розширення НАТО на Схід, можливість появи біля російських кордонів іноземних військових баз та великих військових контингентів, і визначаються засоби їх попередження.

Особлива увага в Стратегії національної безпеки приділяється розвитку відносин двостороннього і багатостороннього співробітництва з державами-учасниками СНД передусім в рамках Співдружності, Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) і Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС) як «ядра економічної інтеграції» на пострадянському просторі. Цей напрям визначено пріоритетним у зовнішній політиці Росії [22].

Воєнна доктрина Російської Федерації 2010 р. містить погляд влади РФ на глобальні тенденції, що відбуваються у світі, артикулює прагнення РФ до світового лідерства та бажання на практиці реалізувати ідею так званої багатополлярної системи безпеки [4]. На відміну від доктрини 2000 року в новій редакції відсутні положення про оборонний характер доктрини та послідовну прихильність Росії до миру. Нова доктрина базується на положеннях воєнної теорії та направлена на її подальший розвиток і включає основні положення попередньої Воєнної доктрини 2000 року, Концепції довготермінового соціально-економічного розвитку на період до 2020 року, Стратегії національної безпеки РФ до 2020

року, відповідних положень Концепції зовнішньої політики РФ 2008 року та Морської доктрини РФ на період до 2020 року.

Вона включає загальні положення, в яких чітко визначаються понятійні терміни (чого не було у попередніх доктринах), а саме: що таке воєнна безпека або небезпека для РФ, та присвячена формулюванням воєнної небезпеки і загрози для РФ, окреслює питання воєнної політики держави та базові положення воєнно-економічного забезпечення оборони РФ.

В доктрині 2010 р. основними зовнішніми воєнними загрозами чітко визначені: небезпека наближення НАТО до кордонів РФ, розгортання військових контингентів іноземних держав на сусідніх з РФ територіях, розгортання стратегічної системи ПРО Сполучених Штатів Америки. До основних внутрішніх воєнних небезпек віднесено: наявність або виникнення осередку та ескалації збройних конфліктів, міжнаціональної напруги на суміжній з РФ території, а також дезорганізація функціонування інформаційної інфраструктури РФ. Серед іншого, Воєнна політика РФ спрямована на зміцнення системи колективної безпеки в рамках ОДКБ, посилення взаємодії у сфері міжнародної безпеки в рамках СНД, ОБСЄ, ШОС та на розвиток відносин з ЄС та НАТО [4].

Пункт 21 Воєнної доктрини нагадує за змістом положення, добре відомої ст. 5 Договору про створення НАТО, та передбачає здійснення відповідних заходів у разі збройного нападу або застосування збройної сили проти держави – учасника Союзної держави Росії й Білорусі та у разі нападу на державу – члена ОДКБ, як агресію проти всіх держав. Тим самим, підкреслюється формування системи колективної безпеки, яка б гарантувала певні зобов'язання перед усіма державами – членами ОДКБ [4].

Також документом передбачено розвиток оборонно-промислового комплексу та науково-виробничої бази задля його функціонування, мобілізаційна підготовка економіки та органів державної влади та визначені завдання для воєнно-політичного та військово-технічного співробітництва РФ з іноземними державами. В доктрині визначено, що формування та розвиток союзницьких відносин з державами – членами ОДКБ і державами – учасниками СНД є пріоритетними напрямками воєнної політики Росії. Втім, як зазначають російські фахівці, з точки зору військової безпеки для Росії найбільш важливими з-поміж країн СНД є Казахстан, Білорусь та Україна [4].

Таким чином, аналіз російських концептуальних документів у сфері зовнішньої політики, національної безпеки і оборони показав, що зовнішньополітична стратегія Російської Федерації базується на наступних засадах: верховенства внутрішньополітичних завдань над зовнішньополітичними; прагнення до формування багатопольової системи міжнародних відносин; зміцнення консолідуючої ролі ООН і сприяння подальшому зростанню ефективності Ради Безпеки; продовження розвитку відносин із Заходом на неконфронтаційній основі за умови пріоритетності російських національних інтересів; формування європейської системи безпеки і співробітництва в Європі, в основу якої покладено ОБСЄ; інтенсивного і сталого співробітництва з ЄС; всебічного розвитку відносин з країнами СНД.

Основними документами, які визначили принципові засади зовнішньої політики України, стали Декларація про державний суверенітет України, ухвалена 16 липня 1990 р. і Акт проголошення незалежності України, прийнятий 24 серпня 1991 р. В Декларації про державний суверенітет України Верховна Рада проголосила верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади в межах території України та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. В Акті про незалежність України її територія була оголошена неподільною і недоторканою, в ній мають чинність виключно Конституція і закони України.

У 1993 – червні 2010 р. зовнішньополітичне відомство України у своїй роботі керувалося постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України», в якій наголошувалось, що неодмінною умовою розбудови незалежної Української держави є її активне та повномасштабне входження до світового співтовариства [18].

Основні засади національної системи безпеки і оборони України найповніше представлені і регулюються Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. В ньому визначаються концептуальні засади формування та реалізації зовнішньої політики України у галузі безпеки, перераховуються основні загрози та шляхи їх попередження та усунення. Так, зокрема, у ст. 6 основними принципами забезпечення національної безпеки України визначені: пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; пріоритет договірних (мирних) шляхів у розв'язанні конфліктів; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам; використання в інтересах України міждержавних систем і механізмів міжнародної колективної безпеки. Пріоритетами національних інтересів на військово-політичному рівні визначено: захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, неприпустимість втручання у внутрішні справи України; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу [17].

Основні положення Закону України «Про основи національної безпеки України» покладені в основу Стратегії національної безпеки України, остання редакція якої ухвалена Радою національної безпеки і оборони України 8 червня 2012 р. Згідно нової редакції Стратегії безпосередніми зовнішніми викликами національній безпеці України визначені: конфлікт у придністровському регіоні Республіки Молдова; невирішеність питання щодо розмежування лінією державного кордону акваторії Чорного і Азовського морів та Керченської протоки; відсутність демаркації державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова; наявність нерегульованих проблемних питань, пов'язаних із тимчасовим перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, недосконалість договірно-правової бази у цій сфері; недосконалість державної політики у сфері міграції, неефективність системи державного регулювання міграційних процесів [21].

Крім того, загрозою економічній безпеці в документі визначено залежність внутрішнього ринку від зовнішньоекономічної кон'юнктури, недостатня ефективність роботи щодо його захисту від несумлінної конкуренції з боку українських монополістів та імпортерів, а також щодо боротьби з контрабандою. Загрозою енергетичній безпеці визнано надмірну залежність від імпорту енергоносіїв, невирішені проблеми маршрутів їх постачання, недостатнє використання власного енергетичного потенціалу [21].

Своєрідним продовженням концепції національної безпеки України є Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України № 648 від 15 червня 2004 року, вона, зокрема, містить концептуальні підходи щодо організації структури міжнародного співробітництва України у сфері безпеки [3].

1 липня 2010 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», стаття 11 якого визначає Україну «європейською позаблоковою державою», що «прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур». Дотримання позаблокового статусу означає «неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні і розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантич-

ного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес» [16].

Головними завданнями зовнішньої політики України Закон від 1 липня 2010 р. визначає: забезпечення національних інтересів і безпеки України; забезпечення захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України; використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як незалежної держави; створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації; утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин; сприяння міжнародному миру і безпеці у світі; забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі; розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку тощо [16].

Таким чином, аналіз офіційних документів України і Російської Федерації у сфері зовнішньої політики, національної безпеки і оборони показав, що стратегічні інтереси Росії в багатьох аспектах не співпадають з орієнтирами України, а в певних моментах навіть їм суперечать. Така ситуація і формує відмінність у розумінні національних інтересів обома сторонами.

Виходячи з офіційних документів Російської Федерації, можна зробити висновок, що реалізація військово-політичних цілей Росії щодо України вимагає встановлення союзницьких відносин з нею, а формат взаємин «стратегічне партнерство» розглядається як передумова для реінтеграційних процесів і утвердження проросійської зовнішньої політики України.

Таке неспівпадіння стратегічних інтересів обох країн породжує відмінне розуміння сутності партнерства, що унеможливорює вироблення спільної позиції з врегулювання проблемних питань, і з часом призводить до загострення суперечностей між сторонами, іноді з переходом до відкритої конфронтації.

Проведений вище аналіз дає нам підстави вважати, що основними точками зіткнення національних інтересів сторін можуть стати: протидія Росії розширенню НАТО на Схід; спроба приєднати Україну до військового союзу з Росією в рамках ОДКБ; збереження та посилення російської військової присутності на території України; спроба використання території, повітряного простору України та її ресурсів контингентами Збройних Сил Російської Федерації; відновлення військової могутності Росії з використанням потужності військово-промислового комплексу України.

У цьому контексті, на нашу думку, можна буде очікувати спроби Росії ізолювати Україну від європейських та євроатлантичних інтеграційних процесів, що відбиватиметься у використанні схем військово-політичної реінтеграції, метою якої для російської сторони є утворення спільного оборонного союзу. Потреба російської сторони в укладанні з Україною військового союзу обумовлюється тим, що вона прагне мати повноцінну оперативну-стратегічну структуру на своєму південному кордоні, яку в разі війни можна було б застосовувати в повному обсязі. Останнє ж вимагає створення умов для її мобілізаційного забезпечення, оперативного розгортання та нарощування резервів.

В цілому, інтереси Російської Федерації щодо України визначаються стратегією формування євразійського силового поля, сфери впливу Росії по периметру її кордонів через реалізацію реінтеграційних проектів на пострадянському просторі, а також безпосередню політичну, економічну, військову присутність. Україна займає одне з провідних місць у реалізації цієї стратегії. Механізмами реалізації цієї стратегії є боротьба за права російськомовного населення, проекти економічної реінтеграції через посилення присутності

російського капіталу в українській економіці й спільні економічні утворення на кшталт Митного союзу та військово-технічне співробітництво.

Список використаних джерел

1. Білоблещкий М. П. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива / М. П. Білоблещкий, О. С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – 626 с.
2. Вернадський В. І. Українське питання і російська громадськість / В. Вернадський // Молода гвардія. – 1988. – 12 березня.
3. Военная доктрина Украины, затверджена Указом Президента України № 648 від 15.06.2004 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.
4. Военная доктрина Российской Федерации. 5 февраля 2010 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/ref_notes/461.
5. Гончаренко О. М. Пріоритети та засади формування інтегральної стратегії національної безпеки на перспективу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/journal/Ukr2010.htm#b4>.
6. Дмитрук Андрій. Військово-політичний чинник відносин Російської Федерації та України на початку 90-х рр. ХХ ст. / Андрій Дмитрук // Україна–Європа–світ : міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2010. – Вип.5. – Ч. 1. – С. 153-158.
7. Кульчицький С. Україна і Росія: переваги і небезпеки особливих відносин / С. Кульчицький. Роздуми історика. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 112 с.
8. Ковбик-Токар Л. Деякі аспекти військово-політичних відносин України та Росії у постбіполярний період / Л. Ковбик-Токар // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький університет, 2012. – Вип. 590-591. – С. 18-24.
9. Здравомыслов А. Украина и Россия в постсоветском пространстве / А. Здравомыслов. – М.: Наука, 1998. – 263 с.
10. Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 12 февраля 2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/e2f289bea62097f9c325787a0034c255/c32577ca0017434944257b160051bf7f!OpenDocument>.
11. Мироненко В. И. Российско-украинские отношения в 1991-2001 гг. Историографический очерк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mironenko.org/index.php?option=com_content&task=view&id=24&Itemid=40.
12. Мошес А. Конфликтный потенциал в российско-украинских отношениях. Взгляд из России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-2/moshes.htm>.
13. Новінчук Степан. Особливості становлення і розвитку українсько-російських міждержавних взаємин у 1991-2004 рр.: політично-військовий аспект / Степан Новінчук // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія. Історія. – Тернопіль, 2012. – Вип. 2 (37). – С. 182-190.
14. Петровський В. Військово-політичний чинник сучасних українсько-російських відносин / В.Петровський // Учені записки. – Х., : Харківський гуманітарний інститут, 2002. – Т. 8. – С. 260-268.
15. Пивовар Е. И. Постсоветское пространство: альтернативы интеграции. Исторический очерк / Е. И. Пивовар. – СПб. : «Алетейя», 2008. – 320 с.

16. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
17. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
18. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2.07.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.
19. Путін – Бушу: «Україна – це навіть не держава!» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.proua.com/news/2008/04/07/112227.html>.
20. Путін не вважає Україну державою? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.glavred.info/archive/2008/04/07/113007-11.html>.
21. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» від 12.02.2007 р. зі змінами від 08.06.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.
22. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.
23. Усова Л. С. Политика евроатлантической интеграции Украины в контексте российско-украинских отношений (конец XX – начало XXI вв.) / Л. С. Усова // Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. ист. наук. – М., 2011. – 20 с.